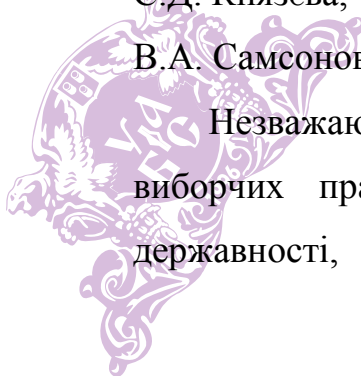

Сутність виборчих прав громадян України та їх місце в загальній системі прав і свобод

Виборчі права представляють собою один із базових елементів, що формують конституційний статус особи. У світлі загальносвітових тенденцій інтеграції різних народів, створення глобальних стандартів правового положення особистості у демократичному суспільстві, посилення ролі міжнародних інститутів виборчого права та інших чинників, виборчі права поступово припиняють бути надбанням громадян конкретної держави, зокрема це проявляється у формуванні міждержавних представницьких органів та законодавчому закріпленні прав іноземців обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування. Перелік виборчих прав досить широкий, він охоплює не лише конституційну можливість обирати та бути обраним, але й цілу низку взаємопов'язаних між собою політичних, особистих, соціально-економічних та інших прав.

Аналізована проблематика досліджується багатьма національними та іноземними науковцями, зокрема І. П. Голосніченко, О. Л. Копиленко, В. В. Кравченко, С. Я. Лихова, П. М. Любченко, О. О. Майданник, О. В. Марцеляк, М. І. Мельник, Ж. М. Пустовіт, О. В. Скрипнюк, В. І. Співак, М. І. Ставнійчук, О. І. Сушинський, В. П. Тихий, Н. Г. Шукліна зробили суттєві кроки щодо дослідження питань сутності прав особи і громадянина, зокрема політичних, а також їх гарантування в Україні. Тим чи іншим аспектам теорії виборчого права, діяльності виборчих комісій та різноманітним формам захисту виборчих прав громадян присвячені монографічні роботи російських вчених С. Д. Князева, А. В. Іванченка, М. С. Матейковича, Л. А. Киселевої, В. А. Самсонова та інших.

Незважаючи на усю гостроту зазначеної проблеми, питання сутності виборчих прав як найважливішого джерела демократизації української державності, залишаються недостатньо дослідженими. Метою цієї статті є

з'ясування сутності виборчих прав громадян, визначення їх основних ознак та встановлення місця у загальній системі прав і свобод.

Цілісність системи основних прав і свобод людини та громадянина полягає в тому, що всі права і свободи тісно пов'язані між собою, і втрата одного права часто тягне втрату інших можливостей обирати міру поведінки. Зокрема, так можна говорити про можливість участі у виборах і всеукраїнському та місцевому референдумах тільки за умови, якщо особа є громадянином України, досягла віку 18 років і яка не визнана судом недієздатною, тобто реалізовано право на громадянство, дотриманий віковий ценз та наявний критерій правової дієздатності [9, с. 18]. Система прав і свобод людини та громадянина свідчить про те, що, з одного боку, передбачає «цілісність і єдність даного явища, а з іншого, – внутрішню структурну диференціацію складових його частин, тобто їх відому відокремленість відносно цілого» [2, с. 162].

Традиційно в конституційному праві виділяють два види суб'єктивного виборчого права – активне і пасивне виборче право, однак Ю.Б. Ключковський слушно виділяє ще й третій вид – номінаційне виборче право [4, с. 13], тобто право висувати кандидатів, яке не збігається з механізмами здійснення активного і пасивного виборчого права, що, в свою чергу, вимагає забезпечення й гарантування ще й цього виду суб'єктивного виборчого права.

Розпочати з'ясування місця виборчих прав громадян у загальній системі прав і свобод особи варто з того, що термін «виборчі права» вживається у множині, оскільки охоплює цілий комплекс самостійних, але одночасно взаємопов'язаних один з одним прав і свобод, і протиправне посягання на будь-яке з них автоматично створює посягання на конституційне право громадянина обирати та бути обраним, зокрема:

- 1) право обирати (активне виборче право);
- 2) право бути обраним (пасивне виборче право);
- 3) право брати участь у висуванні кандидатів (номінаційне виборче право);
- 4) право брати участь у передвиборній агітації;
- 5) право брати участь у спостереженні за проведенням виборів і роботою виборчих комісій;

- 6) право робити внески до виборчих фондів;
- 7) право на безперешкодний доступ до документованої інформації про себе (а також із списком виборців в цілому), на уточнення цієї інформації з метою забезпечення її повноти і достовірності;
- 8) право на участь у роботі виборчих комісій;
- 9) право на фінансування виборчої кампанії;
- 10) право на оскарження порушень виборчих прав громадян;
- 11) право брати участь в інших заходах, пов'язаних із виборами.

Цей перелік не є вичерпним і тому має відкритий характер. Перелічені похідні права від виборчого права здійснюються в порядку, встановленому законом, зокрема, закон може встановлювати певні обмеження щодо здійснення цих прав окремими категоріями громадян [9, с. 26].

Залежно від суб'єкта володіння, виборчі права прийнято вважати правами громадян відповідної держави [7, с. 32], однак останнім часом простежується тенденція наділення іноземців окремими політичними правами (Швеція, Данія, Великобританія, Литва, Естонія, Словаччина та ін) [3] і через це варто погодитись із твердженням М.В. Баглая і В.А. Туманова, що відмінність «прав людини» і «прав громадянина» втрачає чітке розмежування [5, с. 137].

Виборче право як можливість певної поведінки має багатий зміст. Правова можливість означає:

- 1) можливість брати участь у виборах (активне виборче право), можливість висувати своїх кандидатів на виборні посади (номінаційне виборче право) або можливість бути обраним (пасивне виборче право);
- 2) можливість бездіяльності при здійсненні активного, номінаційного або пасивного виборчого права;
- 3) можливість вимагати від зобов'язаних осіб створення належних умов для здійснення виборчих правових можливостей;
- 4) можливість носія виборчих прав звернутися за допомогою та захистом до держави.

Характеристика суб'єктивних виборчих прав як можливої поведінки має і практичне значення, оскільки ініціатива в їх здійсненні повинна завжди

походити від самої особи. Виборцям гарантується вільне волевиявлення. При цьому, як слушно зауважує О. Лавринович, вибори можна вважати реальним забезпеченням здійснення народовладдя тільки в тому разі, коли вони проводяться відповідно до конституційних засад [8, с. 6]. Тому, з юридичної точки зору, є неприйнятним примусове здійснення активного або, тим більше, пасивного виборчого права. Ніхто не має права впливати на виборця з метою примушування його до участі або неучасті у виборах.

Оскільки виборчі права є різновидом основних прав і свобод людини та громадянина, вони мають риси, які є характерними, з одного боку, усім суб'єктивним правам загалом, а з іншого – виступають носіями особливих (конституційних) ознак. Вихідним положенням для з'ясування юридичної природи виборчих прав служить те, що вони опосередковують відносини та зв'язки громадян з державою.

Особливі (конституційні) ознаки виборчих прав громадян України:

1) виборчі права виступають як елемент конституційного ладу, оскільки їх реалізація слугує основою механізму формування органів державної влади [10, с. 12, 13], а принцип демократичного порядку формування є найважливішим у будівництві органів державної влади [12, с. 38];

2) виборчі права як різновид конституційних прав визначають основний напрямок та зміст діяльності державних органів. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним обов'язком держави, тому з цією метою створена і функціонує система виборчих комісій, основною метою яких є така організація виборів, коли забезпечується належне та своєчасне здійснення основних виборчих процедур, які визначають суть виборчого процесу, контроль за дотриманням вимог виборчого законодавства при здійсненні виборчих процедур іншими суб'єктами виборчого процесу [13, с. 39; 9, с. 96];

3) виборчі права мають невід'ємний характер. Реалізація виборчого права можлива лише особою, яка є громадянином України, досягла відповідного віку і не визнана судом недієздатною, тобто виборчі права індивідуальні, їх реалізація не передбачає можливості видачі доручення для голосування або

заповнення підписних листів на підтримку кандидатів сторонніми особами тощо, однак в окремих, передбачених законом випадках, виборцю може бути надана допомога для заповнення виборчого бюлетеня, але це не є порушенням принципу особистого голосування [9, с. 36];

4) виборчі права громадян мають вищу юридичну силу, оскільки встановлюються Конституцією України, яка володіє такою юридичною властивістю, однак поточне виборче законодавство не обов'язково має бути тотожним конституційним положенням, а має відповідати та не суперечити в принципі правам, які закріплені в Основному Законі;

5) виборчі права громадян, що реалізуються в конкретному правовідношенні, не припиняються і не виникають знову, а існують постійно, мають однаковий обсяг і зміст для всіх громадян, володіють особливим механізмом забезпечення. Відповідно, виборчі права та їх правове забезпечення не можуть бути обмежені тільки рамками певного виборчого процесу.

Виборче законодавство України, яке є важливою гарантією здійснення виборчих прав громадян, має бути орієнтоване на створення належних юридичних передумов реалізації та захисту їх електоральних можливостей не тільки під час організації та проведення виборів, а й у міжвиборчий період, що потребує уніфікації виборчого законодавства [14, с. 24, 25]. Це стосується відносин, які пов'язані з організацією постійного обліку виборців, запровадженням автоматизованої системи збору, зберігання та обробки даних про виборців і результати їх волевиявлення, забезпечення безперервного характеру діяльності виборчих комісій у міжвиборчий період, правового навчання виборців та організаторів виборів тощо. Хоча відносини, що складаються у міжвиборчий період, носять допоміжний характер в інфраструктурі інституту виборів, але розвиток законодавства про вибори свідчить, що в сучасних умовах воно все активніше поширює свій вплив на відносини, які прямо не залучені до організації та проведення виборів, але, такі, що є необхідною складовою єдиної системи соціальних зв'язків, які забезпечують стабільний характер функціонування режиму підтримки та здійснення виборчих прав громадян;

б) виборчі права громадян виступають як комплексне явище, яке залучає до правового забезпечення різноманітні за природою, а також за методами і механізмами їх юридичної регламентації відносини, що регулюються нормами різних галузей права. Як наслідок, вони притягують до себе питання захисту електоральних прав і свобод громадян та відповідальності за їх порушення, які перебувають у пограничних площинах правового регулювання.

Досліджуючи безпосередньо виборчі права, не можна не зазначити, що у рамках виборчого процесу знаходять свій розвиток й інші основні права та свободи особи та громадянина, серед яких виділяються:

1) право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1. ст. 34 Конституції України) – виражається у праві на вільне і всебічне обговорення передвиборної програми кандидатів чи партій (блоків), їх політичних, ділових та особистих якостей, право на висловлення окремої думки членом виборчої комісії;

2) право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2 ст. 34 Конституції України), яке деталізують такі правові можливості: право брати участь у передвиборній агітації, право виборців на ознайомлення зі списком виборців для перевірки правильності внесених до списку відомостей, право на ознайомлення із протоколом про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці;

3) право на об'єднання (ст. 36 Конституції України) – конкретизується у праві громадян створити виборчі блоки для участі у виборах;

4) право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації (ст. 39 Конституції України) – проявляється у такій правовій можливості, як проведення передвиборної агітації за допомогою зборів громадян, зустрічей з виборцями, проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів, публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій та ін.;

5) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб (ст. 40 Конституції України) –

право оскаржувати рішення і дії (бездіяльність), які порушують виборчі права громадян; право виборчих комісій на звернення до відповідної робочої групи обліку виборців із запитом щодо уточнення відомостей про виборця;

б) право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України) – право надавати фінансову допомогу кандидату, політичній партії, виборчому блоку, право розпоряджатися коштами виборчого фонду;

7) право заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України) – право збирати підписи виборців, право на добровільне, безоплатне чи оплатне особисте виконання громадянином робіт, надання послуг з підготовки до виборів;

8) право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції України) – право брати участь у спостереженні за проведенням виборів, за роботою виборчих комісій.

Таким чином, поняттям «виборчі права громадян» охоплюється складний комплекс як конституційних, так і похідних від них інших прав і свобод людини та громадянина, що забезпечує вільний характер виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Форма реалізації основних прав і свобод є основним критерієм розмежування прав у юридичній літературі, однак однозначно стверджувати про індивідуальний характер усіх без винятку виборчих прав не можна.

Реалізацію конституційного права обирати та бути обраним не можна розглядати лише як сукупність певних дій, що здійснюються під час підготовки та проведення виборів, оскільки реалізація права передбачає певний кінцевий результат цього процесу, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норм права [15, с. 210]. Реалізація суб'єктивних прав без результату взагалі неможлива, звідси випливає, що реалізація активного виборчого права передбачає не просто голосування за запропоновану кандидатуру, а саме обрання одного з кандидатів до певного органу чи на певну посаду волею більшості учасників голосування [9, с. 330]. Таке обрання неможливе, якщо,

наприклад, до виборчого бюлетеня для голосування було внесено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано або якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів зняли свої кандидатури (ч. 4 ст. 15 Закону України «Про вибори Президента України»).

Досягнення кінцевого результату можливе і незаконними способами, а саме: фальсифікація результатів виборів дозволяє одній особі реалізувати своє пасивне виборче право, але одночасно не дає можливості реалізувати активне виборче право значно більшому колу суб'єктів і виборчому корпусу в цілому, тому під час визначення результатів виборів та їх дійсності, необхідно оцінювати адекватність та відповідність волі виборців, що відбивається у результатах голосування, і, як наслідок, – скасування результатів виборів може стати одним із способів поновлення активного виборчого права.

Неоднозначність у віднесенні права обирати до певної категорії конституційних прав залежно від кількісного складу носія права викликана, на нашу думку, тим, що чітко не розмежовуються суб'єктивне активне виборче право та процес формування певного державного органу (вибори) як такі, а розглядаються ці правові інститути у комплексі.

Проблема співвідношення колективних та індивідуальних прав не може бути вирішена однозначно, однак ми підтримуємо позицію, що активне виборче право належить до індивідуальних, яке може бути реалізоване колективно.

Щодо визначення місця конституційного права бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (пасивного виборчого права) в системі індивідуальних та колективних прав, то варто вказати, що його результатом є обрання громадянина до певного державного органу чи органу місцевого самоврядування. Обрання громадянина є підставою для набуття ним повноважень представника певного органу, і хоча кожен обраний кандидат, навіть той, що балотувався на виборну посаду у складі виборчого блоку, отримує відповідні повноваження індивідуально, однак реалізація пасивного виборчого права, тобто саме обрання, залежить не тільки від його волі та реалізації похідних індивідуальних виборчих прав (на висування кандидатури,

призначення довірених осіб, агітацію тощо). Претендент може бути обраним тільки у тому випадку, якщо відбудуться вибори, якщо на його користь буде спрямоване волевиявлення більшості виборців, що проголосували, якщо це волевиявлення виявиться справді вільним. Таким чином, у самому процесі реалізації пасивного виборчого права бере участь значна кількість осіб, і без такої участі бути обраним неможливо, однак право бути обраним в українському законодавстві має певну специфіку, яка проявляється в тому, що воно може бути реалізоване особою самостійно, тобто самовисуванням кандидата або шляхом висування кандидата політичною партією. Але другий варіант в жодному разі не дає підстав для віднесення пасивного виборчого права до колективного, оскільки для реєстрації кандидата від партії обов'язково має бути отримана згода особи на балотування кандидатом від цієї партії, а отже, конституційне право громадянина бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є так само індивідуальним, але зумовленим реалізацією активного виборчого права.

Вказане розуміння форми реалізації пасивного виборчого права має принципове значення під час здійснення його судового захисту, оскільки порушення права бути обраним може зачіпати права виборців, які обирають, а отже, захист пасивного виборчого права спонукає захист і активного виборчого права щодо обрання влади на вільних демократичних виборах.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що виборчі права виступають істотним елементом правового статусу громадянина і представляють собою закріплені у міжнародно-правових актах та актах національного законодавства конституційні та похідні від них юридичні можливості повнолітніх громадян держави брати участь в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення за допомогою обрання своїх представників на підставі індивідуального волевиявлення, а також за допомогою здійснення пов'язаних з таким обранням інших процесуальних дій, які реалізуються під час призначення, підготовки, проведення та встановлення результатів голосування, а також у міжвиборчий період, що впливають на виборчу систему України. Тому основним напрямком

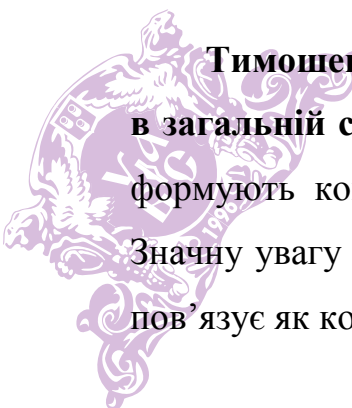
наступних досліджень у сфері виборчих правовідносин має стати змістовна експертиза побудови всієї системи законодавства про вибори з точки зору її відповідності потребам забезпечення реалізації виборчих прав, чому сприятиме глибоке розуміння природи та властивостей виборчих прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / [заг. ред. Є. В. Радченка]. – К. : Факт, 2003. – 308 с.
2. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособие / Воеводин Л. Д. ; [отв. ред. Н. А. Богданова]. – М. : Изд-во МГУ, ИНФРА-М, НОРМА, 1997. – 304 с.
3. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – К. : Фада, ЛТД, 2000. – 390 с. – (Міжнародна фундація виборчих систем (IFES); Асоціація працівників виборчих органів Центральної та Східної Європи (АСЕЕЕО)).
4. Ключковський Ю. Б. Гарантії виборчих прав громадян та механізми їх реалізації / Ю. Б. Ключковський // Гарантії виборчих прав громадян та демократичного характеру управління виборчим процесом : зб. матеріалів наук.-практ. конф., (м. Київ, 24 червня 2003 р.). – К. : Міленіум, 2003. – С. 13–17.
5. Конституционные права и обязанности советских граждан / [Таранов А. П., Тимченко И. А., Чангули Г. И., Шуклина Н. Г.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 248 с.
6. Конституційне право України / [Погорілко В. Ф., Тацій В. Я., Тодика Ю. М. та ін.] ; за ред. В. Я. Тація. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 369 с.
7. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України / [за ред. В. Ф. Погорілка]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.

8. Лавринович О. В. **Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення** : автореф. дис. на здобуття наук. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О. В. Лавринович. – К., 2001. – 16 с.
9. **Науково-практичний коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України»** / [за ред. Ю. Б. Ключковського]. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 680 с.
10. **Погорілко В. Об'єкти конституційного права України : поняття, ознаки та види** / В. Погорілко, В. Федоренко // *Право України*. – 2004. – № 2. – С. 9-16.
11. **Погорілко В. Ф. Виборче право України : навч. посібник** / В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук. – К. : Парламентське вид-во, 2003. – 383с.
12. **Проблеми 186 реалізації Конституції України: теорія і практика** : монографія / [відп. ред. В. Ф. Погорілко]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; А.С.К., 2003. – 652 с.
13. **Співак В. Проблемні питання щодо виборчих прав громадян та гарантії їх здійснення, система виборчих комісій та принципи їх формування** / В. Співак // *Гарантії виборчих прав громадян та демократичного характеру управління виборчим процесом : матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 червня 2003 р.)*. – К. : Міленіум, 2003. – С. 38–42.
14. **Ставнійчук М. І. Уніфікація юридичних процедур як актуальна проблема сучасного розвитку законодавства України про вибори і референдуми** / М. І. Ставнійчук // *Держава і право*. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 21. – С. 140–144.
15. **Теорія держави і права : навч. посібник** / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.] ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

Тимошенко І.В. Сутність виборчих прав громадян України та їх місце в загальній системі прав і свобод. У статті досліджуються виборчі права, що формують конституційний статус особи, їх сутність, ознаки та властивості. Значну увагу приділено такій властивості як комплексність виборчих прав, що пов'язує як конституційні, так і похідні правові можливості громадян України.

Ключові слова: права і свободи, виборчі права, вибори, демократія, конституційний лад.

Тимошенко И.В. Сущность избирательных прав граждан Украины и их место в общей системе прав и свобод. В статье исследуются избирательные права, что формируют конституционный статус личности, их сущность, функции и свойства. Значительное внимание уделено такому свойству как комплексность избирательных прав, что охватывает как конституционные, так и производные правовые возможности граждан Украины.

Ключевые слова: права и свободы, избирательные права, выборы, демократия, конституционный строй.

Timoshenko IV The essence of the electoral rights of Ukrainian citizens and their place in the overall system of rights and freedoms. The article examines the electoral rights that form the constitutional status of the individual, their essence, attributes and properties. Considerable attention is paid to such property as the complexity of the voting rights, which binds both the constitutional and legal possibilities derivatives of Ukrainian citizens.

Keywords: rights and liberties, voting rights, elections, democracy, constitutional order.

Тимошенко, І. В. Сутність виборчих прав громадян України та їх місце в загальній системі прав і свобод [Текст] / І. В. Тимошенко // Публічне право. – 2011. - № 4. – С. 49-56.

